

ВІДГУК

офіційного опонента доктора педагогічних наук, професора

Бондаренка Юрія Івановича про дисертацію

Удовиченко Лариси Миколаївни «Теорія і технологія вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старших класів», подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (зарубіжна література)

В умовах євроінтеграційних процесів зростає роль антропоцентричних підходів до організації української освіти. Значний матеріал для розширення уявлень школярів про феномен людини містить художня література. У контексті такого розуміння навчальних завдань не обійтися без пообразного аналізу як одного з ключових шляхів вивчення літературного твору. Сьогодні існує необхідність надати нову спрямованість цьому виду діяльності на уроках літератури. Школярі повинні сприймати образ-персонажа не тільки в його безпосередньому художньому втіленні, але і як спосіб реалізації світоглядної стратегії письменника, зумовленої культурними пріоритетами літературної доби. Це дозволить формувати розуміння того, що антропоцентрична парадигма в історії літератури завжди мала сталий розвиток, постійно збагачуючись новими значеннями. У результаті урок словесності виконає роль формування світоглядних орієнтирів школярів. Розв'язання такої проблеми є актуальним завданням для методики навчання зарубіжної літератури, а отже, і для дослідження Л. М. Удовиченко.

У «Вступі» науковиця наводить мету та систему завдань, які потребують реалізації в контексті заявленої дисертаційної теми. Погоджуємося з їх формулюванням і вважаємо перспективними. Вірогідною є концепція роботи. Не викликають сумніву теоретичне та практичне значення, наукова новизна, апробація методичної системи.

У першому розділі *«Методологічні основи вивчення образів-персонажів художніх творів у шкільному курсі «Зарубіжна література»»* авторка створює можливості для багатоаспектного осягнення аналізованого феномену. Для цього вона широко й ґрунтовно узагальнює філологічні, антропологічні, психолого-педагогічні підходи до осмислення художнього образу в цілому та образу-персонажа зокрема, авторами яких є філософи, літературознавці, мовознавці, психологи, дидакти різних історичних часів.

У центрі уваги дослідниці перебуває низка функцій, які можуть виконувати літературні герої. Для неї персонажі – це квазіавтономні утворення, які значною мірою визначають природу художнього матеріалу, виконуючи в ньому домінантну роль. У дослідженні наголошено як на мімемітичних завданнях образів людей, конкретно-чуттєвому вимірі персонажів, так і на їх ролі у вираженні авторського погляду на світ, у створенні різноманітних світоглядно-філософських та естетичних концепцій.

Л. М. Удовиченко цікавить образ-персонаж як певна конструкція, наділена ґносеологічними та аксіологічними функціями. Вона розглядає її в різноманітних вимірах, що складають багатогранну сутність цього художнього явища. У дисертації окреслено статичні й динамічні моменти в літературному характері, індивідуальне та типове в його основі, змістові та формальні засоби творення, антропоцентричний та соціоцентричний виміри, множинність виявів, реальне й вигадане, структурність, схематизм, філософічність, семантична, стильова та жанрова маркованість, пов'язаність із авторськими інтенціями, художньо-лінгвістична природа, символізм тощо.

Отже, можна стверджувати, що Л. М. Удовиченко володіє широким науковим простором, сформованим упродовж тисячоліть навколо художнього образу, одним із різновидів якого є образ-персонаж. Прикметно, що дослідниця усвідомлює й позалітературні чинники, зокрема роль інтерпретаційної діяльності учня-читача в рецепції цього художнього феномену. Спираючись на засади лінгвістичної теорії О. Потебні, який заклав

основи для розуміння слова як концепту, а літературного твору в множинності його суб'єктивних значень, залежних не тільки від особливостей художньо-текстуального поля, але й від життєвого та художнього досвіду реципієнта, дисертантка стверджує: дослідницька діяльність учнів повинна відбуватися на засадах особистісно орієнтованого навчання – ключового підходу, що стимулює навчальну активність школярів. Погоджуємося, що існує «горизонт сподівання» учнівської молоді, свого роду запит на літературного героя певного типу, суголосного віковим духовним потребам школярів. Це вказує на необхідність упровадження цілого комплексу базових навчальних принципів дитиноцентричного спрямування: права кожного учня на індивідуальне (суб'єктивне, особистісне) прочитання літературних творів та осмислення образів-персонажів, природовідповідності навчальної діяльності, урахування прагнення школярів надати вивченню літературних героїв людинознавчого характеру й перетворити урок словесності на пошук морально-етичних цінностей, посилення емоційного складника в організації літературного заняття. Тому всі етапи навчальної діяльності повинні бути пронизані увагою до внутрішнього світу персонажів, а учням необхідно надавати максимальну свободу в процесі інтерпретації художніх джерел, у виявленні власного критичного ставлення до образів, їх ціннісної сутності, поведінкових та мовленнєвих виявів. Тільки в такий спосіб можна формувати світоглядні орієнтири молоді, її демократичну свідомість, толерантність до думки іншого, високі естетичні запити, прагнення самовдосконалюватися.

Другий розділ дисертації *«Методичні основи шкільного вивчення художніх образів-персонажів»* присвячено дидактичному аспекту в розвитку аналізованої проблеми. У цій частині роботи здійснено широкий огляд праць тих, хто безпосередньо займався темою вивчення образів-персонажів в контексті аналізу літературного твору. Характеристика джерел охоплює тривалий період, починаючи від часів Київської Русі. Закономірно,

що більшої уваги надано розвитку російської методико-літературної думки, яка в XIX-XX столітті розвивалася досить інтенсивно. Серед вітчизняних учених констатовано погляди О. Бандури, Т. Бугайко та Ф. Бугайка, А. Машкіна, О. Мазуркевича, В. Неділька, Є. Пасічника, К. Сторчака, І. Франка, представників школи Л. Мірошніченко та ін.

Дисертантка демонструє, як відбувалося нагромадження знань про закономірності шкільного опрацювання образів-персонажів, їхня еволюційна трансформація. Учених-методистів, з одного боку, цікавили духовно-психологічні особливості літературного героя, що дає можливості для його використання з метою різноманітних виховних завдань, а з іншого — художньо-естетична природа, яка сприяє посиленню інтелектуалізму на уроці літератури, створює простір для застосування широкого спектру навчально-дослідницьких завдань. Так виникла ціла низка продуктивних підходів до організації навчального процесу в контексті використання пообразного аналізу. Л. М. Удовиченко підкреслює значення контекстного й позаконтекстного вивчення персонажів, встановлення зв'язків між літературними героями та іншими художніми елементами тексту, усвідомлення мистецької природи образотворення, необхідності усунення соціологізму та наївнореалістичного прочитання літературних творів, виявлення жанрово-родової та стильової домінанти у творенні персонажів. Погоджуємося, що літературна освіта школярів не може бути якісною, якщо поруч із текстуальними та історико-літературними знаннями не матиме місце ґрунтова теоретична підготовка, яка, зокрема, стосується й образної системи літературного твору.

Окреме місце в науковій роботі присвячено діяльнісному компоненту під час вивчення образів-персонажів. Навчальна робота повинна бути аксіологічно спрямована, а також продуктивною для різнобічного розвитку школярів. Формування відповідних знань та вмінь учнів відбувається поступово. Цей процес потребує застосування цілеспрямованих дидактичних

етапів, відповідних їм навчальних ситуацій. Комплексність, проблемність, алгоритмічність, цілеспрямованість, узгодження загальнопедагогічних та методико-літературних закономірностей – основні ознаки навчального процесу в межах пообразного аналізу художнього твору.

Третій розділ дисертації *«Теоретичні аспекти технології вивчення образів-персонажів у новій освітній парадигмі»* надано для моделювання навчального процесу, яке впливає з поставлених завдань. Авторка дисертації ґрунтовно вивчила основні засади навчальної технології, усвідомивши її як педагогічну систему, підпорядковану обраній освітній меті, окресливши сутність системно-діяльнісного підходу до вирішення педагогічної проблеми. Для цього опрацьовано значну кількість джерел, присвячених технологічному навчанню.

Л. М. Удовиченко цікавиться передусім способами взаємодії, які можуть бути продуктивними між учителем, школярами та художніми образами. Вона стверджує, що ця взаємодія має формувати в учнів цілий ряд важливих типів умінь, ціннісних орієнтацій. Нам імпонує ключовий підхід, запропонований дисертанткою, який полягає в тому, що в центрі уваги вчителя та учнів завжди має перебувати авторська концепція особистості та особливості її багатоаспектного художнього вираження в текстовому матеріалі.

Погоджуємося з дисертанткою, що аналіз повинен містити осмислення аксіологічного та психологічного аспектів образотворення, а також різноманітні вияви тілесного в літературному творі. Це дозволяє окреслити авторську концепцію особистості різнобічно, у її багатогранності. Учителя та учнів, як справедливо стверджує Л. М. Удовиченко, має цікавити не тільки образ-персонаж самі по собі, а й антропоцентрична концепція світу, яку створив письменник. Персонаж як точка перетину жанрових та стильових вимог, загальнокультурних тенденцій, широкої позалітературної контекстуальної інформації – складне утворення, що потребує різнопланової

дослідницької діяльності, спрямованої на виявлення авторських механізмів свого втілення. Таке розуміння й намагається реалізувати авторка дисертації.

На увагу заслуговує система міжобразної взаємодії як один із орієнтирів, що спрямовує розгляд образів-персонажів на уроці: автокомунікація, взаємодія з іншою зображеною у творі особистістю, героя і народу, суспільства, людства, природного середовища, історичної доби, надбань культури. Названий підхід дійсно дозволяє формувати в школярів багатоаспектне усвідомлення авторської концепції особистості, здатний розширювати світоглядні горизонти молодого покоління. Доцільно при цьому враховувати універсалії культури, що виникають в різні періоди розвитку людства й мають значний вплив на функціонування мистецтва й літератури зокрема. Школярі завжди повинні перебувати ніби в двох системах координат. Перша пропонує типологічний підхід до вивчення образів-персонажів, виходячи із стереотипних поглядів на феномен людини, сформований представниками певної культурної епохи. Друга дає можливість зрозуміти індивідуальну (авторську) реалізацію загальної програми образотворення. У такий спосіб школярі усвідомлюють, що існують концепції особистості доби романтизму, реалізму, модернізму й т.д., але і їх художня презентація у творчості конкретних письменників, що завжди вирізняються своєрідністю.

При цьому учні повинні використовувати власний життєвий досвід, усвідомлювати закони художнього моделювання, здійснювати широку інтерпретаційну роботу. Зрозуміло, що така діяльність спирається на низку загальнодидактичних та методико-літературних принципів, які потребують свого переосмислення з огляду на поставлені дидактичні завдання.

Вибудовуючи процесуальну основу формувального експерименту, Л. М. Удовиченко основний акцент робить на його алгоритмічності та багатовимірності. Вона детально розробляє дидактичну мету навчальної діяльності. Для цього пропонує типи умінь, які мають бути сформовані в

школярів і відображають рух від усвідомлення безпосередніх текстуальних виявів літературних героїв до осмислення їх аксіосфери та інших духовно-психологічних особливостей, а також різноманітних художньо-естетичних засобів зображення. Зрозуміло, що тільки така багатопланова дослідницька робота дозволяє формувати в учнів чітке розуміння авторської концепції особистості.

Погоджуємося і з необхідністю запропонованих етапів формування в учнів умінь аналізувати та інтерпретувати художні образи-персонажі: репродуктивного, реконструктивного та творчого. Така послідовність дозволяє забезпечити продуктивний розвиток школярів, ураховує здатність спостерігати, аналізувати й креативно використовувати літературний матеріал.

У цьому контексті значну увагу надано навчальним задачам, які спрямовують учнів осмислювати структурно-антропологічну модель кожного образу-персонажа на основі текстуальних джерел, уведених до шкільних програм із зарубіжної літератури. Саме ці задачі й забезпечують безпосередню літературно-дослідницьку діяльність школярів, у процесі якої з'являються бажані літературознавчі вміння. Дисертантка поділила їх на групи, що відповідають стратегічним векторам навчальної моделі. Одні з них присвячені вивченню сфери тілесності, інші – психології героя або ж дозволяють узагальнювати художню концепцію персонажа та творчо використовувати здобуті знання та вміння. Навчальні задачі постійно зазнають ступеневого ускладнення, що посилює труднощі в опрацюванні художніх творів, але й дає змогу розширити діапазон навчальних можливостей для формування умінь різного типу. Їх застосування відбувається на основі традиційних та новаційних для методики навчання шляхів аналізу літературних творів, хоча основний науковий інтерес становить розширення дидактичних можливостей саме пообразного аналізу.

Позитивно, що Л. М. Удовиченко пропонує літературно-антропологічний шлях як власний інваріант пообразного, що є реальним збагаченням галузі окремим напрямком дослідницької роботи на уроках літератури. Це дозволяє зрозуміти додаткові можливості, які містить пообразний аналіз в плані розвитку світоглядних орієнтирів старшокласників. Авторська концепція людини, запропонована конкретним письменником, на думку дисертантки, повинна пройти на уроці свого роду «відкривання», що передбачає оцінку різних аспектів буття героя, художніх засобів, які унаочнюють ці аспекти, узагальнення погляду митця на концепт «людина» в усій багатогранності виражених значень. У такий спосіб школярам запропоновано досягнути цей концепт, зумовлений цілою низкою чинників – історичними та власне літературними. Як результат постають знання не тільки про образ-персонаж, а й концептуально завершене розуміння феномену людини, який усталився в конкретну літературну епоху, яку представляє письменник, чию творчість розглядають на уроці.

Четвертий розділ дисертації присвячено процесуальним аспектам вивчення образів-персонажів. Науковиця стверджує, що думка учнів повинна рухатися від усвідомлення загальних тенденцій в осмисленні феномену людини (на рівні світогляду доби чи художнього стилю) до його індивідуального постання у творчості письменника. Це відбувається як у межах використання історико-літературних матеріалів, так і з залученням необхідної теоретичної інформації. Погоджуємося, що першочергове значення при цьому має активізація критичного мислення школярів, які повинні різнопланово осмислювати концептуальне вираження антропоцентричних поглядів письменника. Робота з категорією автора – шлях до розуміння всієї художньої системи тексту й образів-персонажів зокрема. Вивчення літературного матеріалу вимагає залучення біографічної інформації, яка розкриває світоглядні засади митця, трансформовані в образну систему літературного твору. Крім того, вивчення персонажів не

можливе і без усвідомлення загальних законів мистецтва слова: жанрових та стильових параметрів, засобів художнього вираження.

Володіючи таким базовим підходом, учитель словесник може запропонувати варіанти навчального процесу, кожен із яких має свої діяльнісні особливості. Л. М. Удовиченко характеризує проєктне навчання як важливий чинник організації самостійної роботи школярів, що дозволяє формувати вміння аналізувати образи-персонажі і разом із тим осмислювати їх як утілення антропоцентрично орієнтованої світоглядної стратегії письменника. У результаті вибудовується інтегроване утворення необхідних знань та умінь школярів – достатньо широке поле літературознавчих можливостей. Реставруючи зв'язки між усіма сферами функціонування образів-персонажів, учні дійсно стають залученими в аспектне вивчення літературних героїв. Погоджуємося з дисертанткою в тому, що аналіз персонажів має відбуватися шляхом осмислення їх широкої комунікації – особистісної, соціальної, національної, історичної, культурної, загальнолюдської, філософської та ін., а також законів типізації, якими володіє література. Авторка дисертації ілюструє названі підходи значним дидактичним матеріалом із залученням цілого ряду знакових у світовій літературі художніх творів. Вона вдало залучає методи творчого читання, літературної евристики, дослідницької діяльності, інтерактивного навчання. Перспективним є й надання учням інструкції для опрацювання концепції особистості літературної епохи, напряму, письменника, твору. Володіючи такою навчальною опорою, школярі можуть більш усвідомлено вирішувати поставлені навчальні завдання.

П'ятий розділ наукової роботи *«Експериментальне навчання за розробленою технологією вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старшої школи»* містить опис педагогічного експерименту. Л. М. Удовиченко вибудувала шкалу критеріїв, показників та рівнів сформованості, які відображають ступінь досягнення поставленої

дидактичної мети. Авторка дослідження перевіряє ефективність запропонованої методичної системи, в основі якої перебуває аспектне вивчення персонажів із ключовою настановою формувати світоглядне уявлення школярів про концептуальний образ людини, створений письменниками в різні літературні епохи.

Результативність технологічної моделі, яку запропонувала дисертантка, виявлено в процесі виконання учнями діагностичних контрольних завдань. У науковій роботі окремо представлено знаннєвий, когнітивно-навчальний, поведінко-ставленнєвий, мотиваційно-ціннісний критерії, кожен із яких відображає окремий напрямок оцінювання навчальних досягнень школярів. Задля реалізації поставлених завдань також чітко окреслено мету, зміст, процесуальні аспекти експерименту, його програму, довідково-інформаційну базу та ін. До експерименту залучено досвідчених учителів-практиків, які доклали своїх зусиль до його результативності. Позитивно й те, що Л. М. Удовиченко намагається забезпечити взаємодію між власною методичною системою та цілою низкою продуктивних педагогічних підходів: компетентнісним, особистісно орієнтованим, діяльнісним, комунікативним та ін. Дослідниця враховує читацькоцентричний та контекстно орієнтований принципи вивчення літератури. Формувальний експеримент має пряме продовження тих підходів, які були закладені під час констатування первинних можливостей школярів. Його два етапи (поглиблювально-накопичувальний та узагальнювально-творчий) виконали своє завдання ефективного втілення первинного наукового задуму, що й підтвердили проведені контрольні зрізи сформованих в учнів знань та умінь.

Отже, моніторинг одержаних результатів відбувався з урахуванням різноманітних напрямків психологічної діяльності школярів. Якісні результати одержано на основі перевірки репродуктивних, аналітико-дослідницьких та творчих можливостей, які учні набули під час застосування експериментальної технології. Вони свідчать про виконання значного обсягу науково-дослідної роботи на основі ретельно спланованого плану та

грунтовно вироблених механізмів, про ефективність запропонованої технології.

Кількісні показники також засвідчують результативність наукової роботи.

Вважаємо, що докторська дисертація Л. М. Удовиченко – це актуальне дослідження, яке суттєво збагачує сучасну шкільну практику навчання зарубіжної літератури та методику навчання літератури як наукову дисципліну. Заплановані завдання дисертантка успішно реалізувала.

Однак вважаємо за необхідне висловити також і деякі зауваження, пропозиції, побажання.

1. Л. М. Удовиченко здебільшого бере до уваги тільки епічні твори, хоча тему можна поширити й на драматичні та ліро-епічні тексти.

2. На нашу думку, об'єкт дослідження сформульовано відповідно до завдань, які постають перед усією методикою навчання зарубіжної літератури. Його бажано звужити до меж, визначених у темі дисертації, тобто так, як звучить предмет дослідження: «технологія вивчення художніх образів-персонажів». Натомість предмет – це основні теоретичні та практичні складники, що належать до запропонованої навчальної технології.

3. Під час огляду ідей щодо вивчення образів-персонажів (Розділ 2), на наш погляд, мало місця виділено для осмислення наукового потенціалу, що виник на початку ХХІ століття в методиці навчання української літератури. Зокрема, глибшої оцінки заслуговують докторські дисертації Ю. Бондаренка, А. Градовського, С. Жили, О. Куцевол, Л. Неживої, Н. Романишиної, Г. Токмань та ін., які мають значення для вирішення розгляданої проблеми. Л. М. Удовиченко говорить про напрацювання своїх колег із суміжної галузі, однак цей момент потребує ширшої презентації на рівні конкретних методичних ідей і концепцій.

4. У третьому розділі згадано цілий ряд загальнодидактичних принципів організації навчального процесу. Проте треба було більш детально

продемонструвати їхню трансформацію в руслі ключової проблеми дисертації.

5. Поруч з описом етапів навчальної діяльності, на наш погляд, слід зупинитися й на такому феномені освітнього процесу, як навчальна ситуація, її змісті, дидактичних рамках та можливостях. Важливо окреслити її специфіку, виходячи з поставлених завдань.

6. Експериментальна методика не може бути ефективною без застосування уроку як основної форми навчання. У дисертації слід би було окреслити момент вироблення додаткових його типологічних та видових характеристик, виходячи із особливостей дослідження та запропонованої в дисертації технології вивчення образів-персонажів.

7. Загальні висновки та висновки до розділів дисертації слід формулювати не тільки шляхом констатації того, що зроблено, але й у вигляді опису одержаних результатів, розкриття їх змісту. Вони не завжди з належною повнотою відображають реальні здобутки дисертантки.

Висловлені вище зауваження та висунуті пропозиції не зменшують цінності виконаного дослідження. Дисертантка запропонувала систему продуктивних моментів для розвитку пообразного аналізу як одного з найбільш вживаних у шкільній практиці навчання літератури. Методико-технологічна система, яку створила Л. М. Удовиченко, є ефективною і дозволяє формувати в учнів знання й уміння, відповідні поставленим науковим завданням. Зміст роботи, одержані результати, застосований методичний інструментарій свідчать про високу фахову підготовку дисертантки, її здатність до продуктивного вирішення складних проблем дослідницького характеру.

Автореферат повністю відображає зміст і структуру дисертації.

Висновок. Дисертація Удовиченко Лариси Миколаївни «Теорія і технологія вивчення художніх образів-персонажів у курсі зарубіжної літератури старших класів» є самостійно виконаним і завершеним

авторським науковим дослідженням, відповідає вимогам пунктів 9,10,12,13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її авторка – *Лариса Миколаївна Удовиченко* – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (зарубіжна література).

Офіційний опонент – доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури, методики її навчання
та журналістики Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

Ю. І. Бондаренко

Ю. І. Бондаренко
Засвідчую:
В. М. Павлюк